

[1633] Marcel Plaatsman, *Tessels. Taal over zee*. Alkmaar (2021), útjefte yn eigen behear, 784 pp. Te bestellen by marcelplaatsmanteksten.nl.

In boek oer it Tekselsk, moat dat wol yn *Us Wurk* besprutsen wurde? It eilân Teksels heart ommers ta de provinsje Noard-Hollân, en dêr prate se gjin Frysk. Lykwols, dyjinge dy't it boek sa ris iepenslacht, dy sil al gau merkbite dat hjir gâns ferskynsels beskreaun wurde dy't jin as frisist bekend foarkomme. En soks op in breed front, fan lûdleare oant en mei idioom, soms ek op in abstrakt nivo. Sa wurdt yn paragraaf 2.2.1.4 útholden dat it Tekselske lûdsysteem mear fan it Fryske wei hat as fan it Nederlânske. Fansels rinne de parallellen ek wolris stomp, it is ek net om 'e nocht dat it Tekselsk algemien as in Nederlânsk dialekt beskôge wurdt. Sa einiget de Tekselske ynfinityf altyd op *e*, wylst bygelyks it Noard-Hollânske Westfries en ek it Wierings noch in aparte gerundiumfoarm *en* ha, lykas we dat wend binne yn it Frysk (en it Stedsfrysk). En op Wieringen is noch de ferlytsingsútgong *-ke* te finen, wylst dy op Teksels mist. Mar dat nimt net wei dat de hoemannichte oerienkomsten tusken it Tekselsk en it Frysk likegoed opfallend heech is.

En dan komt fuortendaliks de fraach nei foaren hoe't it Tekselsk oan al dy oerienkomsten mei it Frysk kaam is. Wurket hjir noch in Frysk substraat troch? Der wurdt ommers frij algemien oannaam dat Hollân, en alhielendal it noardlike part, earder Frysktalich west hawwe moat. Of is der mooglik oare ynfloed? Mei oare wurden, dit boek rekket oan it komplekse probleem fan 'e rol fan 'e Fryske taal yn Hollân.

Us Wurk 72 (2023), s. 180-186; <https://doi.org/10.21827/uw.72.180-186>

Dy't it sjocht, en yn 'e hannen krijt, komt fuortdaliks ûnder de yndruk. We ha hjir in swier en mânsk boek fan mar leafst 784 siden, ynbûn yn in hurd omkaft en mei in lêslint. Op 'e foarside in stimmingsfolle plaat yn griistinten fan in lânskip mei in fjoertoer. De auteur fan it boek is Marcel Plaatsman. Sa't er sels yn it earste haadstik oanjout, leit de oanset yn in profylwurkstik dat er yn 2005 as 17-jierrige leering fan 'e middelskoalle fan it Noard-Hollânske Schagen skreau oer it eilân fan syn foarfaars. Dêryn hied er ek al frijwat omtinken foar it dialekt. It brocht him ta in stúdzje taalwittenskip, earst yn Leuven en letter oan 'e Vrije Universiteit yn Amsterdam. Dy hat er lykwols net dienmakke, op side 50 neffens eigen sizzen omdat er hyltyd negativer tsjin in wittenskiplike karriêre oan begûn te sjen. Plaatsman waard teksts kriuer, en dat is er noch. Mar yn eigen tiid docht er noch wol oan "thuisdialectologie".

De teksts kriuerseftergrûn is yn dit boek goed te fernimmen. It is mei in beskaate luchtigens skreaun, neffens Plaatsman bewust om it ek tagonklik te hâlden foar syn eigen Tekseler efterban. Mar ek oare lêzers profitearje fansels fan dy goede lêsberebers. Plaatsman makket ek tûk gebrûk fan sitaten, dy't dan faak in krekt oare toan ynlaskje. Hy hat, sa skriuwt er, ek bewust gjin ôfkoartings en fuotnoaten brûkt. Yn 'e praktyk wurde se ek net mist.

Sa'n tsjok boek jout romte, en yndied is der hast gjin aspekt fan 'e eilânstaal dat oerslein wurdt. Mar in wurdboek is it net. Dat wie ek net nedich; it Tekselsk is mei wurdboeken fan Sijbrand Keyser (1951) en Gelein Jansen (1993 en 2006) navenant goed foarsjoen. Likegoed krijt de wurdskat yn 'e paragrafen 2.5 ("Woordenschat en idioom") en 3.5 ("Ontwikkeling van de woordenschat") mei yn totaal goed 85 siden noch genôch omtinken. Mar dan giet it om in tematyske behanneling fan bygelyks biste- of plantenammen, om de etymology fan wurden, om lienwurden of om eleminten yn 'e nammekunde. Dêrnjonken binne der ek oersjoggen fan eardere stúdzjes (paragraaf 1.3) en fan literêre teksten (soks yn in brede opfetting; 2.6), en giet Plaatsman neier yn op dialektferskillen tusken de doarpen en op dialektkultuer en dialektferlies (2.1).

Lykwols, earst en meast is dit boek in grammatika, sawol in syngroanen as in diagroanen. Dy ynfalshoeken wurde oer twa haadstikken ferparte. Haadstik 2 hjit fan *Beschrijving van het Tessels*, en haadstik 3 is een *Geschiedenis van het Tessels*. Ofsjoen fan de *Inleiding op het Tessels* binne der ek gjin oare haadstikken. Dy haadyndieling yn net mear as trije is wat ûngelokkich. As we it earste haadstik der even ôflûke, en ek de bibliografy en de gearfettings yn it Nederlânsk, Dútsk, Ingelsk en Frysk (!), dan moatte der in lyts 700 siden ferparte wurde oer dy twa haadstikken. Haadstik 2 hat yndied 340 siden en haadstik 3 320. Dat binne al mânske boeken op harsels. Dy beide haadstikken ha respektyflik 6 en 7 paragrafen. Dan kin it hast net oars of der moat mei subparagrafen wurke wurde, en subsub-, oant subsubsubparagrafen ta. Sa'n hierargy fan fiif lagen makket it der allegearre net oersichtliker op. Boppedat wurde de titels typografysk net faninoar ûnderskaat. It haadstik en de subsubsubparagraaf, se krije allegearre itselde net al te grutte fette

kopke. It boek hat spitigernôch ek gjin register, ek al kin dat foar in part oerhelle wurde troch yn 'e elektroanyske ferzje te sykjen.

Hjir komt noch ris by dat de ûnderdielen of ûnderwerpen fan de beide haadstikken ek gauris opinoar oanslute of inoar sels oerlaapje. Dat kin ek hast net oars: it syngroane resultaat is no ienris de einfaze fan in diagroan proses. Men freget jin dan ek ôf oft it yn in boek as ditte net handiger west hie om wat minder wettysk mei it ûnderskied tusken syngroany en diagroany om te gean, en om dy beide kanten fan in grammatikaal ferskynsel mar gewoan tagelyk te behanneljen. Foar de morfology, mei syn haadyndieling yn wurdsoarten, hie dat skoan kinnen, en yn 'e syntaksis rint de yndieling ek fierhinne parallel. Foar de lûdlear hie in gearfoegjen yndie wat lestiger west, omdat dêr foar it histoaryske part de tastân yn it West-Germaansk as útgongspunt nommen wurdt, yndied kreas neffens de tradysje. Mar wa seit dat jo in histoaryske beskriuwing by it begjin begjinne litte moatte? Soks kin ek likegoed by de ein, en dan útwurkje hoe't dy ein ta stân kommen is. Koartsein: ik tink dat it boek der by wûn hie as de primêre yndieling yn syngroany en diagroany opjûn wurden wie, en dat dy beide aspekten keppele wurden wiene oan elk ferskynsel apart. It hie de struktuer better te behappen makke, en de behanneling wie der effisjinter fan wurden, want we fine no nochal wat werheljende passaazjes.

Boppedat falt it histoaryske part hjir en dêr ôf, en dan krekt omdat de skiednis net hiel dúdlik is, en earder it probleem sels is. Foar it Frysk kinne jo altyd werom gean op it Aldfrysk of de lettere tekstoerlevering, mar sokke boarnen binne der foar it Tekselsk net sa moai foarhannen, ek al hellet Plaatsman der út wat der likegoed noch yn sit. Mar fakernôch binne de histoaryske paragrafen beheind ta in ferlykjen mei oare dialekten. Wat oars op himsels fansels ek wol wer hiel ynformatyf is. Wat dat oangiet is dit boek dus breder as inkeld in beskriuwing fan it Tekselsk.

It boek is yn mar in pear jier ta stân kommen, en dat dus ek noch njonken Plaatsman syn tekstskriuwerij. Earliksein wol jin dat hast net oan, omdat it it hiele mêd fan 'e taalkunde bestrykt, plus de taalkultuer deromhinne. Plaatsman hat him op in hiel breed front ynlêzen, oant en mei nammekundige publikaasjes. Ek yn 'e Fryske fakliteratuer hat er him paadwiis makke, ek al mist er wol ris spejalistyske publikaasjes dy't it neamen wol wurdich west hiene. Sa komt er yn 2.2.3.1 mei de generalisaasje dat in stimhawwend bylûd nei in lang lûd stiet, en in stimleas bylûd nei in koarten, sûnder dêrby nei de dissertaasje fan Visser (1997) te ferwizen (byg. de siden 48 en 242). Wat soartgelikens sjogge we yn 'e paragrafen 2.2.4.1 en 3.3.2.1.1. Dêr sjocht er wol de apartige eigenskippen fan genitivyske gearsettings, sûnder blykber te witten dat dy in hiele spesjale kategory foarmje (yngeand analysearre yn Hoekstra (2002)). En foar de bysinnen mei haadsinfolge wurdt op side 650 wol Popkema (2006) syn grammatika neamd, mar net de folle yngeandere analyse fan De Haan (2001; ek as haadstik 5 yn De Haan 2010).

Der binne ek plakken dêr't Plaatsman der taalkundich krekt even nêst sit. In ôflieding fan it tiidwurd *bierdrinke* fan it haadwurd *bierdrinker* is in saneamde back-formation, en gjin nulôflieding sa't op side 212 steld wurdt (want dat is gewoan itselde as in keale konverzje fan 'e iene wurdsoarte nei in oare). De dif-

tongyske útspraak fan *ee*, *eu* en *oo* as *eej*, *euj* en *oow* neamt er op side 599 Poldernederlands, mar dat doocht net; dy troch Jan Stroop yntrodusearre term slacht op in mear iepene útspraak fan besteande twilûden, byg. *ei* dy't ta in soarte fan *aai* wurdt. Op side 268 neamt er *stuk* yn “de trein is stuk” in bywurd, en dêr sil ek net elk it mei iens wêze. Op side 271 jout er ôfliedings mei it efterheaksel *enig*, mar *openig* en *stikkenig* kinne dêr fansels gjin foarbylden fan wêze, omdat as grûnwurden *open* en *stikken* jûn wurde. Alleast, as dat lêste wier doocht, want trije siden earder wurde foar it Nederlânske eigenskipswurd ‘stuk’ de Tekselske foarmen *stik* of *stikke* jûn. Op side 300 wurdt *da'je* (“dat je ..., naar het model van “loop je””) behannele as in gefal fan bynwurdbûging. De riddenearring liket te wêzen dat yn it Nederlânsk de tiidwurdsfoarm fan ‘e twadde persoan by ynferzje syn *t* ferliest. Mar dat soe dan ymplisearje dat yn ‘e grûnfoarm *dat* de einichste *t* ek in bûgingselemint is, en dan komme we wol op hiele kronkelige paden. In side letter wurdt dan ek wer gewoan sein dat *dat* foar *je(e)* syn *t* ferliest. Dit liket my yndied in gefal fan weifal fan bylûden foar klitiks, sa't it Fryske *dat jim* ek faak útsprutsen wurdt as [dɔjm]. Ik seach ek op fan it sizzen op side 614 dat it Nederlânsk de doetiid fan ‘e sterke tiidwurden feralgemienisearre hawwe soe op basis fan ‘e foarm fan it iental, wylst it Frysk it meartal as útgongspunt nommen hawwe soe. De foarbylden dy't jûn wurde, *griep(en)* op basis fan *grêp/gripon* en *bea(en)* op basis fan *bâd/bedon* wize nammentlik krekt in oare kant út.

Plaatsman syn lêzersfreonlike styl fan skriuwen is op himsels tige te wurdearjen, mar hat it gefaar yn dat dy bytiden te ynformeel wurdt, en dat it dan soms útrinne kin yn gejeuzel. Soks spilet foaral yn it histoaryske part, dêr't de feiten fansels ek minder maklik foar it opkrijen binne. Paragraaf 3.2.1.3.3 rint sa allegearre kanten út. Paragraaf 3.2.2.10, oer it foneem /r/, giet ek oeral hinne, mar mar kwealik oer it Tekselsk. Plaatsman syn tinken dat it oerbliuwsel fan dat bylûd yn it Amelânsk ferlike wurde kin mei de Gooise R is oars net korrekt; de tonge makket by dy twa ferskynsels ek ferskillende bewegings yn ‘e mûle.

Soms giet it my ek hurd genôch. Op side 608 wurdt útholden dat it ûntbrekken fan in foarheaksel (*ge-* of *e-*) by ôfsletten mulwurden makke hawwe soe dat yn konstruksjes as *hee is staan bleve* en *hee het te visse weest* mulwurden foarkomme, en yn it standertnederlânsk net. Dat is dochs op syn minst in opmerklike útspraak, en de lêzer soe dan wol graach witte wolle hoe't it ûntbrekken fan dat foarheaksel soks bewurkmasteret. Mar in útlis ûntbrekt, en in ferwizing nei eventuele literatuer allyksa.

Hjir en dêr is dus yn it boek in stek falle litten, ek yn ‘e einredaksje. Sa stiet op side 576: “De dubbelvorm *skrape* naast *skrape* (‘schrappen’) ...”. Ien fan dy twa foarmen moat wol *skrabe* wêze, nim ik oan, ek sjoen de fierdere kontekst. Op ‘e selde side stiet ek de bynamme *Lytje Pôle* foar Skiermûntseach, mar dat moat fansels *Lytje Pole* wêze. By ferwizings – en dy haw ik lang net allegearre kontrolearre – giet it ek wol ris mis. Op side 569 wurdt ferwiisd nei paragraaf 2.2.5.3, mar dat sil 2.2.2.3 wêze moatte. Twa siden fierderop hie 3.3.2.1 kreker oantsjuten west as 3.3.2.1.2. En op side 577, dêr't it giet oer it bylûd *r*, is earder in ferwizing

nei 3.2.3.6 op syn plak as nei 3.2.3.4, want dy giet net oer de *r* mar oer nasalearring.

Dat mei allegearre op ‘e skaal fan sa’n tsjok boek noch hinnebrueie, folle slimmer leit it der hinne mei de bibliografy. En dan haw ik it noch net iens sa bot oer sloarderichheden as dat Versloot twa publikaasjes yn 2017 hat sûnder dat se fierder mei in taheakke A of B faninoar ûnderskaat wurde, sadat jo bygelyks by de ferwizing op side 559 der noch net goed út komme. Of dat op side 545 de ferwizing De Jong 2009 yn ‘e bibliografy it jiertal 2019 hat. Of dat it net Dirk Fokkema mar Douwe Fokkema wie dy’t in spraakkeunst fan it Skiermûntseagersk skreaun hat. Of dat Entjes net op it goede alfabetyske plak stiet. Nee, it giet my hjir om al dy literatuerferwizings yn ‘e tekst dy’t gjin yngong yn ‘e bibliografy krigen ha. Ik ha 16 fan sokke gefallen teld, mar der moatte grif mear wêze omdat ik lang net altyd sa nijsgjirrich wie dat ik in boarne wierlik witte woe. As der ien ding is dêr’t dit boek argewaasje jout, dan is it wol dy bibliografy.

En dan is der dus noch de kwestje hoe’t it Tekselsk pleatst wurde moat, en dan foaral yn syn ferhâlding ta it Frysk. Oftewol: hoe moatte al dy oerienkomsten mei it Frysk ferklearre wurde? De kwestje spilet net inkeld foar it Tekselsk, ek foar oare Noard-Hollânske dialekten is er opsmiten, en sels, mar dan geane we noch wat fierder yn ‘e tiid tebek, foar hiele Hollân, of yn alle gefal foar de kuststripe. En faaks noch wol driuwender ek foar de mingdialekten yn Fryslân sels, dus de taal fan ‘e gruttere stêden, it Bildt, it Amelân en Midslân. It wie Van Bree dy’t in taalkontaktteory as dy fan Van Coetsem (1988) dêrop tapaste en sa de eigenskippen fan sokke dialekten hiel oannimlik pleatse koe; in moai oersjochartikel is bygelyks Van Bree (1997). It idee is dat by in taalwiksel de oarspronklike befolking yn grutte halen de wurdskat fan de “nije” taal oernimt, mar net eleminten fan útspraak en sinbou, en in part net maklik oer te setten wurden ha ek oanstriid om net mei te gean.

Ik moat sizze dat iksels altyd wol sjarmearre west haw fan dat model fanwegen syn psychologysk útgongspunt: it opfallende oan in taal, de wurden, nimt de sprekker oer, en dêr’t er him minder bewust fan is, dat lit er gewurde. Boppedat jout it romte om eventuele fariaasje te ferantwurdzjen, sawol oan ‘e kant fan ‘e doeltaal Nederlânsk as de boarnetaal Frysk. Sa meie we bygelyks wol oannimme dat Midslanners de begjinkloft *sch-* of de rûzer *g-* oan it wurdbegjin oernaam ha fan har foarfaars doe’t dy noch Frysk praten; it Fryske Westers en Aasters op Skylge ha dy lûden ommers ek noch altyd. En it opfallend “ûnfryske” systeem om op it Bildt ferlytingswurden te foarmjen kin skood wurde op ‘e ynstream fan foaral Súd-Hollânske boeren. Plaatsman neamt Van Bree yn paragraaf 3.6.1 ek wol, mar besiket him ek ûnderstek te dwaan. Sa mient er dat de syntaksis hielendal net sa stabyl is, omdat it Tekselsk hyltyd mear Nederlânske konstruksjes begjint te brûken, en dat de Tekseler berntsjes hjoeddedei *papa* en *mama* sizze ynstee fan *taat* en *mem*. Neffens my roait er de planke hjir mis. Dy stabiliteit jildt foar de transysjeperioade, net wat der yn ‘e iuwen dêrnei allegearre noch barre kin. Boppedat hearre nei alle gedachten moadieuze oansprekfoarmen fan harsels al net ta de stabile wurdskat.

Der is de lêste jierren ek in streaming opkaam dy't foar de Fryske mingdialekten – mar dan is dy term minder gaadlik – earder oannimt dat se streektjocht fan bûten oernaam binne, dus sûnder dat it oarspronklike Frysk fan ûnderen op der ek trochhinne sipere. De meast fiergeande utering dêrfan is mooglik Jonkman en Versloot (2018), dy't har stik de sprekkeende titel “Er was eens een sprookje en dat heette Stadsfries” meijoegen. Se hâlde dêr yn út dat it Stedsk direkt ymportearre is út it Noard-Hollânsk, ek al litte har data sjen dat dat noait folslein sa west hawwe kin.

Plaatsman slút him by dy fyzje wol wat oan. Him tinkt dat it Tekselsk in oerbleaune leat is oan in stamme fan besibbe Noard-Hollânske dialekten, mei in sterke ynbring fan Amsterdam. Dy soene dan mei de Fryske mingdialekten in Sudersee-*Sprachbund* foarme ha, wêrby't in grutte rol weilein wie foar it eardere Amsterdam, sjoch ek Versloot (2017). It leit yn 'e reden dat Plaatsman him foar Tekselsk wol wat waarm meitsje kin foar dit idee, it eilân fungearre ek hast as in foarhaven fan Amsterdam. Mar fierders steane hjir wat my oangiet noch wol fragen iepen. De presentearre ynnovaasjes, sjoch de siden 723-724, binne noch net al te yndrukwekkend. En it is op geografyske grûnen ek wat lestich foar te stellen dat Dokkum en Kollum wol ûnderdiel fan sa'n Sudersee *Sprachbund* west hawwe soene, mar bygelyks Kampen en Hurderwyk net. Alleast, fan dy plakken wurdt gjin melding makke dat se der by hearre soene.

Boppedat bliuwe jo úteinliks likegoed mei de fraach sitten wêrom't krekt dat Noard-Hollânsk allegearre “Fryske” skaaimerken hat, en it Utertsk bygelyks net. Dat, nei myn betinken komme jo dan dochs út by in draaiboek à la Van Bree wêrby't oarspronklike Friezen op in stuit har taal farre litten ha. Allinne is it plak fan hanneling no situearre yn Noard-Hollân en nei alle gedachten wat earder yn 'e tiid as de 16de-17de iuw, dêr't de oergong yn Fryslân op datearre wurdt.

Hawar, it lêste wurd oer dizze kwestje is grif noch net sein, as dat yn dizze kwestje überhaupt wol sein wurde kin. Hoe dan ek sil takomstich ûndersyk net om *Tessels, taal over zee* hinne kinne. Plaatsman syn boek is wier net sûnder wryt of slyt, mar syn ideeën binne it wurdich om oer nei te tinken. Yn it foarste plak lykwols jout it boek in fracht oan taalfeiten. Dat ien man dit alles goed lêsbere byinoar brocht hat yn in navenant koart setsje tiid, en dat wie dus ek noch meast frije tiid, dêr kin men allinne mar de hoed foar ôfnimme.

Siebren Dyk
siebrendyk@gmail.com

Referinsjes

- Bree, C. van (1997), ‘Hollandse taalinvloed in Friesland’. Yn: Ph. H. Breuker & A. Janse (útj.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*. Zutphen, Walburg Pers, 120-133

US WURK LXXII (2023), p. 186

- Coetsem, F. van (1988), *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht, Foris Publications.
- Haan, Germen J. de (2001), 'More is going upstairs than downstairs: embedded root phenomena in Frisian', *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 4, 3-38.
- Haan, Germen J. de (2010), *Studies in West Frisian Grammar*. Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.
- Hoekstra, Jarich (2002), 'Genitive compounds in Frisian as lexical phrases', *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 6, 227-259.
- Jansen, Gelein (1993), *Tessels Woordenboek. Met sèèggies*. Den Burg, Langeveld & de Rooy.
- Jansen, Gelein (2006), *Tessels Woordenboek. Tessels-Nederlands*. Den Burg, Langeveld & de Rooy.
- Jonkman, R. & Arjen Versloot (2018), 'Er was eens een sprookje en dat heette Stadsfries', *Weblog Neerlandistiek*, 28-12-2018.
- Keyser, S. (1951), *Het Tessels*. Leiden, Brill.
- Versloot, Arjen (2017), 'On the nature of mixed languages: The case of Bildts', *International Journal of the Sociology of Language* 248, 113-136.
- Visser, Willem (1997), *The syllable in Frisian*. Diss. Vrije Universiteit, Amsterdam.